

6. ÎNTÂLNIREA PREDICII CREȘTINE CU RETORICA GRECO - ROMANĂ

Este bine cunoscut faptul că Sf. Vasile cel Mare, în celebra *Omilie către tineri*¹, îndeamnă pe tinerii creștini din vremea lui să nu disprețuiască scrierile profane, dar să le utilizeze cu discernământ, așa cum face alina: se așează pe toate florile, dar nu de la toate culege substanțele pentru miere, ci numai de la cele neotrăvitoare. Așa trebuie să procedeze și predicatorul creștin: să cerceteze și scrierile laice, alături de cele bisericesti, mai ales cele cu privire la tehnica redactării și prezentării prediciei, respectiv *Retoricile*. De altfel, mare parte din regulile retoricii antice au fost însușite, cu mare folos, de către predicatorii creștini. Să nu uităm că Sfinții Părinți, în marea lor majoritate, au studiat și retorica la școlile înalte ale vremii, alături de alte discipline în uz atunci. Nu numai că au studiat-o dar au fost, mulți dintre ei, retori, sau au practicat avocatura, până în momentul când s-au dedicat exclusiv misiunii creștine. Este bine să exemplificăm: *Tertulian* studiind retorica, a practicat avocatura; *Sf. Ciprian* a fost retor în Cartagina; *Lactanțiu* a studiat retorica cu *Arnobiu*, devenind el însuși profesor de retorică în Nicomidia, iar mai apoi profesor de aceeași disciplină lui *Crispus*, fiul lui *Constantin cel Mare*; *Sf. Vasile cel Mare* studiază retorica sub îndrumarea celebrilor profesori *Libaniu*, *Proheresiu* și *Himeriu*, el însuși profesând-o apoi; *Sf. Grigorie de Nyssa* o studiază cu *Libaniu*; *Sf. Grigorie de Nazianz* stă în Atena aprox. 8-9 ani, studiind-o cu *Himeriu* și *Proheresiu*; *Sf. Ioan Gură de Aur* cu retorul *Libaniu* și filozoful *Andragatiu*... Și exemplele ar putea continua.

Din perioada patristică nu avem tratate omiletice care să descrie amănunțit arta retoricii, dar se simte, nu numai în omilii sau predici, ci și în anumite încercări de teorie a prediciei, prezența unor reguli oratorice specifice uzului profan al perioadei antice. Mai târziu, când se vor alcătui manuale și tratate de retorică creștină, aceste reguli vor fi invocate aproape constant. Ca reprezentanți ai Retoricii antice grecești, cei mai cunoscuți și utilizați sunt *Demostene* (384-322 î.Hr.), conducător al partidei antimacedonene, celebru prin „Filipicele” rostite împotriva lui Filip al II-lea Macedoneanul² și *Aristotel* (384-322 î.Hr... coincidență d.p.v. cronologic cu *Demostene*!), elev al lui *Platon* și magistrul lui *Alexandru Macedon*, autor al câtorva tratate de *Logică*, *Filozofie* și *Metafizică*, dar și al unei *Retorici*, în care-și expune principiile după care s-a călăuzit în această disciplină³.

Din spațiul latin, oratorii cei mai renumiți sunt, fără îndoială, *Cicero* (106-44, î.Hr) și cel care se considera discipol al său, *Quintilian* (35-96 d. Hr.). *Cicero Marcus Tullius*, celebru prin „*Catilinarele*” rostite împotriva lui *Catilina*, care condusese o conjurație împotriva Senatului, a lăsat posterității celebrul tratat *De Oratore*, tradus în limba română de harnicul latinist *G. Guțu*⁴. Iată ce spune el, între altele: „Nimic nu mi se pare mai frumos decât să captivezi prin puterea cuvântului atenția unei adunări, să încânți mințile ascultătorilor și să le determini voințele într-un sens sau altul. Aceasta este prin excelență arta care a înflorit întotdeauna la orice popor liber, mai ales în statele așezate și pașnice,

¹ Tradusă de Pr. D. FECIORU în PSB vol 17, Bucuresti, 1986.

² Vezi Petre GHIAȚĂ, *Demostenes sau despre arta elocinței*, București, 1970, 176 p. (Biblioteca Academiei Române, cota I - 555386).

³ Nu avem încă o traducere românească a *Retoricii* lui *Aristotel*, dar putem întrebuița excelenta versiune franceză propusă de *Médéric DUFOUR*, Paris, Les Belles Lettres, Tom II, 1932 (BAR, II-384579)

⁴ Vezi G. GUȚU, *Opere Alese*, vol II, București, 1973, p. 17-78.

și a predominat totdeauna. Căci ce poate fi mai minunat decât ca, dintr-o mulțime nesfârșită de oameni, să se ridice unul care să poată face singur, ceea ce natura le-a dat tuturor puțința să facă? Ce este mai plăcut minții sau auzului decât o cuvântare împodobită cu idei înțelepte și cuvinte alese, și șlefuită cu îngrijire? Există oare ceva mai puternic și mai măreț decât ca un singur om să poată să schimbe numai cu cuvântul pornirile mulțimii, să zdruncine conștiințele judecătorilor și autoritatea Senatului?”⁵. Quintilian M. Fabius s-a impus în Retorică prin *Ars Rethorica*, în 12 cărți, lucrare tradusă la noi de Maria Hetco⁶. Pentru ilustrare vom reproduce un fragment: „Un discurs, spune el, nu alungă oare de multe ori teama din sufletele înspăimântate ale ostașilor? Și nu învață pe cei care au de înfruntat atâtea primejdii în luptă că gloria este preferabilă vieții acesteia? ... De altfel nu cred că întemeietorii de orașe ar fi putut reuși în alt chip să închege în popoare acea mulțime rătăcitoare, dacă nu ar fi convins-o vreun glas priceput; nici legiuitorii n-ar fi obținut - fără neîntrecuta putere a elocinței - ca oamenii să se supună de bunăvoie robiei legilor. Ba, mai mult: înseși preceptele morale, oricât sunt de nobile prin natura lor, totuși au mai mare putere în formarea caracterelor când strălucirea cuvântului pune în lumină frumusețea fondului...”⁷. Această lucrare s-a impus mai mult decât precedentele, poate și pentru faptul ca autorul trăiește ulterior celorlalți oratori amintiți, având astfel posibilitatea să valorifice și experiența lor. De aceea vom stăruii doar asupra ei și vom observa anumite similitudini cu practica elaborării prediciei din zilele noastre, fapt care explică valabilitatea ei, fie și parțială.

Din punct de vedere didactic-bibliografic este util să știm că, deși neglijată veacuri de-a rândul, retorica antică a revenit în atenția oratorilor, creștini și laici, mai ales în secolul nostru. Pentru spațiul laic dispunem, spre edificare, de excelenta lucrare *Retorica și neoretorica*, datorată lui Vasile Florescu⁸, care, deși scrisă în plină epocă atee-comunistă, are curajul să vorbească și despre Cel mai mare Orator al lumii, Dumnezeu-Omul Iisus Hristos: „Christos a fost un vorbitor cu totul peste nivel, iar parabolele Sale, chiar în traducere, impresionează și pe cel mai adânc adversar al creștinismului”⁹.

În spațiul ecleziastic, literatura omiletică românească dispune în acest subiect de un amplu studiu, elaborat de părintele dr. Constantin Duțu, *Întâlnirea prediciei creștine cu retorica greco-romană*¹⁰, în care, după o descriere amănunțită a caracteristicilor retoricii antice, precizează diferențele dintre aceasta și practica omiletică creștină.

⁵ *De oratore*, VIII, în vol. *Opere alese*, trad. G. GUȚU, vol. II, Ed. Univers, București, 1973, p. 27. În același capitol, Cicero spune de asemenea: “...Ca să nu mai înșir mai multe daruri ale elocvenței, căci ele sunt aproape fără de număr, mă voi rezuma: eu susțin că de chibzuința și înțelepciunea unui orator desăvârșit depinde în cea mai mare măsură nu numai prestigiul lui, ci mai ales valoarea unui foarte număr mare de oameni și a statului întreg. De aceea, tineri, continuați, așa cum și faceți, și aplecați-vă stăruitor asupra acestui studiu, spre cinstea voastră și spre folosul prietenilor și spre propășirea statului...” *Ibidem*, p. 28.

⁶ Vezi M. HETCO, *Quintilian, Arta Oratorică*, BPT, Vol. I, II, III, București, 1974, 409 + 383 + 465 p.

⁷ *Arta oratorică*, cap. XVI (*Dacă retorica este utilă*), trad., studiu introductiv ș.a., Maria HETCO, BPT, Ed. Minerva, București, 1974, vol. I, p. 194. Nu putem încheia această evocare a retoricii laice din antichitate, fără să amintim de un alt corifeu al acestei arte, *Aristotel*. Ceea ce este specific gândirii sale oratorice, dezvoltate în a sa *Retorică*, este *studierea teoriei demonstrației oratorice*. Maurice CROISSET, în *Manuel d'histoire de la litterature grecque*, Paris, f.a., notează: “...Aristotel analizează succesiv ideile de util, frumos, și just, asupra cărora își concentrează discursul oratoric...Iar în privința stilului, la Aristotel găsim tot ce poate fi mai profund și mai precis în acest capitol al oratoriei grecești...” p. 501-502.

⁸ Editura Academiei, București, 1977, 266 p.

⁹ *Ibidem*, p. 91.

¹⁰ Publicat în “*Studii Teologice*”, an XLIII, 1991, nr. 2, p. 102-162.

Parcurgând și numai aceste două repere bibliografice, coroborate cu lectura operelor oratorilor antici menționați mai sus, nu va fi greu să ne dăm seama de importanța și influența majoră a experienței retorice antice asupra predicii creștine. Pi rre Guiraud, în lucrarea sa *La Stylistique* (Paris, 1967), afirmă pe bună dreptate că *retorica este altceva dec t un simplu manunchi de reguli; ea este expresia unei autentice culturi, astfel că dintre toate disciplinele antice ea este, cu siguran , cea care merită cel mai mult numele de  tiin ...* (p. 24, 29).

Cu privire la originea retoricii cercetătorul Vasile Florescu arată că perioada ei de constituire coincide cu perioada marcată de modificarea structurală a polisurilor, cauzată de prăbușirea aristocra iei gentilice. Căci democra ia este favorabilă retoricii, în vreme ce aristocra ia  i este potrivnică. Cine poate constr nge n-are nevoie de  tiin a convingerii și a persuasiunii (*Rhetorica rediviva*, p. 30).

Re inem din cele de mai sus, între altele, că Retoricii i se asociază mai tot timpul calificativul de „artă”. De fapt, de-a lungul timpului, i s-a spus *ars (scientia) bene dicendi* (Quintilian), *ars orandi*, *ars pulchere loquendi (et persuabile)* etc., defini ii care sunt întru-totul potrivite și omileticii creștine din zilele noastre.

Opera iile discursului în retorica lui Quintilian, observate fie c t de succint, sunt ilustrative pentru anumite similitudini cu demersul elaborării predicii din zilele noastre:

– *inventio* = găsirea materialului, propriu-zis faptele și ideile str ns legate de tema ce urmează a fi tratată;

– *dispositio* = aranjarea ideilor selectate;

– *elocutio* = preocuparea pentru stilul cuv nt rii;

– *memoria* = obligativitatea rostirii libere, printr-o cultivare atentă a memoriei;

– *actio* = ac iunea oratorica (gesturi, mimică, atitudini etc.).

Observăm că aceste opera ii sunt respectate întocmai și de oratorul creștin. De asemenea, chiar și ordinea momentelor logico-psihologice ale discursului antic:

– *exordium* = începutul, introducerea;

– *narratio* = istorisirea faptelor;

– *divisio* = enun area anticipată a ideilor ce vor fi dezvoltate (acest punct lipsește uneori);

– *argumentatio* = prezentarea probelor pentru sus inerea pledoariei;

– *digressio* = digresiunile, sau ilustra iile, care creează acel binevenit *respiro*  ntr-un discurs;

– *peroratio* = încheiere (uneori) vehementă, aprinsă, a discursului;

Scurt raport dintre Retorica antică și predica creștină.

Similitudinile tehnice de mai sus nu pun, însă, semnul egalit ii între cele două discipline, cu toate că au fost unii „analiz ti” care au sus inut nu numai „egalitatea”, dar s-au exprimat chiar în detrimentul Omileticii, afirm nd că ar fi o fiică a Retoricii... Evident, lucrurile nu stau așa.  nt lnirea predicii creștine cu retorica p g n  s-a petrecut în veacul al IV-lea, c nd anumi i b rba i ai Bisericii au început să introducă în tehnica omiletică și elemente ale retoricii profane,  nv ate în școlile de retorica frecventate de ei, așa cum a fost cazul unor Sfin i P rin i, aminti i mai sus. Au procedat așa și pentru faptul că urechea unor ascultători era familiarizată cu expresii și figuri stilistice ale oratoriei profane, dar con inutul era eminentemente creștin. Să nu uităm, apoi, faptul că p n  la  nt lnirea cu retorica profană, *predica creștină avea un trecut de aproape patru veacuri*. M ntuitorul, Sfin ii Apostoli și urmașii lor direc i nu și-au scos regulile propovăduirii din retorică... Ei au predicat din

adâncul ființei lor, din bogăția sufletului lor, din dumnezeiasca iubire față de misiunea lor și față de oameni.

Deosebirea dintre Omiletică și Retorică nu rezidă numai în conținut, ci și în scopul diferit: retorii, care practicau în marea lor majoritate și avocatura, urmăreau să convingă în tribunale pe judecători asupra unor cauze omenеști, chiar când clienții nu aveau dreptate... Scopul suprem, urmărit cu înrâncenare, care părea să scuze oarecum „mijloacele”, era *persuasiunea*. De aceea s-a afirmat că Retorica în sine este, parțial, o creație a sofistilor (se știe că „sofiștii” erau acei filosofi care făceau afirmații false, cu pretenție de adevăr; de aici, cuvântul „sofism”; iar Sf. Vasile cel Mare spune în Omilia 22-a că *Satana este primul și cel mai mare sofist!*). În opoziție cu Retorica, predicatorii creștini au în vedere nu numai dimensiunea orizontală a comunicării, cu oamenii, ci și pe cea verticală, cu Dumnezeu. Evident, propovăduind numai adevărul, având ca **obiect** *Revelația dumnezeiască* și ca **scop** mântuirea ascultătorilor. Vasile Florescu observă, de asemenea, că „deosebirea capitală dintre *ars praedicandi*, pe care unii o numesc cu exagerare *retorica creștină*, și disciplina tradițională (*omiletica, n.n.*) constă întâi în calitatea deosebită a auditoriului. Predicatorul vorbește în fața unui public deja convins. El nu tinde să transforme o *res dubia* în *res certa*. Auditoriul este de acord cu dogmele și cu preceptele morale, fiindcă el aparține de drept ecleziei. Ca urmare, preocuparea esențială a retoricii¹¹, *obținerea persuasiunii*, lipsește... Numai în cazul convertirii păgânilor, acțiunea predicatorului implică un act retoric integral...” (*op. cit.*, p. 110). Parțial, V. Florescu are dreptate. Spunem „parțial” pentru că, așa cum vom vedea în cursul special consacrat scopului predicii, predicatorul, prin orice cuvânt rostit, nu doar evocă niște adevăruri, ci trebuie mereu să-i *re-convingă* pe ascultători asupra lor, așa încât *persuasiunea* niciodată nu poate lipsi. Chiar una dintre definițiile acceptabile date predicii sună așa: *Predica este arta vorbirii frumoase și convingătoare*.

În concluzie întâlnirea predicii cu retorica greco-romană, petrecută îndeosebi în veacul al IV-lea, n-a schimbat esențial tehnica propovăduirii, dar predicatorii și-au îmbogățit-o în folosul creștinismului. Am observat, de asemenea, că anumite operații retorice, sistematizate de Quintilian, sunt încă utile predicatorului modern. *Adaptarea* în predică nu înseamnă numai armonizarea limbajului și a conținutului vizavi de nivelul auditoriului, ci și menținerea pasului cu anumite norme ale retoricii moderne. Limbajul și tehnicile de utilizare, ca orice lucru omenesc, evoluează, se schimbă. De aceea, predicatorul nu trebuie să se plaseze într-un conservatorism păgubos. În acest scop, va urmări noutățile editoriale din domeniu, fructificând tot ce sprijină demersul omiletic. În acest sens reamintim unul din reperele bibliografiei noastre, anume *Limbajul vorbirii sau arta conversației*, redactată de Allan Pease (& A. Garner)¹², o carte scrisă, desigur, pentru mediul laic, dar care vorbește, între altele, despre *metalimbaj* și avantajele utilizării acestuia etc. Un alt reper, mai recent, îl constituie volumul editat la „Humanitas” de Mircea I. Manoilescu, *Arta Avocatului* (șapte prelegeri)¹³, în special două dintre capitole care vorbesc despre *Arta de a vorbi în public* (p. 144-175), totodată paginile care

¹¹ După Aristotel, de exemplu, *Retorica este*, în principal, *facultatea de a cerceta pentru fiecare chestiune ceea ce este propriu de a convinge*.

¹² Tradusă de Ileana BUSUIOC, București, 1994 (în original *Talk language; how to use conversation for profit and pleasure...*);

¹³ București, 1998, 298 p.

schitează trăsăturile de bază ale personalității vorbitorului (151 ș.u.). Și exemplele ar putea continua.

Așadar, studierea Retoricii antice, totodată, a tehnicilor moderne, nu numai că este de mare folos Omileticii actuale, dar va fi și dovada unei deschideri firești pe care propovăduitorii trebuie s-o aibă față de valorile profane, evident a celor care nu contrazic dreapta-credință.